

Ispitivanje stavova i socijalne distance mladih prema osobama sa invaliditetom

Istraživanje je za cilj imalo da ispita stavove i socijalnu distancu adolescenata prema osobama sa invaliditetom. U istraživanju je učestvovalo 207 učenika srednjih škola u Kragujevcu i Velikoj Plani, oba pola, uzrasta od 15 do 18 godina. Utvrđeno je da adolescenti pokazuju visok stepen socijalne distance prema osobama sa invaliditetom. U poređenju sa drugim marginalnim grupama, utvrđeno je da postoji visoka povezanost socijalne distance prema osobama sa invaliditetom i distance prema Romima. Ovaj nalaz ukazuje na tendenciju da osobe koje se distanciraju od jedne marginalne grupe, sličan odnos imaju i prema drugim grupama. Emocionalna komponenta stava, procenjena skalom sematičkog diferencijala, najbolji je prediktor socijalne distance. Drugi faktori bliski emocionalnoj komponenti takođe objašnjavaju značajan deo variranja socijalne distance. Što tragičnije adolescenti posmatraju osobe sa invaliditetom, to je socijalna distanca prema njima manja. Veća nelagodnost u interakciji i posmatranje osoba sa invaliditetom kao devijantnih ukazuju na visoku socijalnu distancu. Iznenađuje nalaz da sociodemografske varijable (pol, uzrast, mesto stanovanja), kao i učestalost kontakta, ne utiču na stavove i socijalnu distancu prema osobama sa invaliditetom.

Uvod

Diskriminacija otežava proces socijalizacije pripadnika marginalnih grupa, utiče na njihovo sniženo samopoštovanje i uzrokuje povlačenje iz interakcije sa socijalnom sredinom. Brojna istraživanja su pokazala da stavovi i stepen socijalne distance predstavljaju značajne prediktore ponašanja. Zato ispitivanje stavova i socijalne distance ne samo da omogućava predviđanje diskriminatornog ponašanja prema pripadnicima manjinskih grupa, već olakšava i mogućnost sistematskog uticaja na njega (Kuzmanović i Vasović 1995).

Stavovi su, prema Kreču i saradnicima, trajni sistemi pozitivnog ili negativnog ocenjivanja, osećanja i tendencije da se preduzme akcija za ili protiv, a u odnosu na različite objekte. Ova definicija iskazuje složenost

*Tijana Šušteršič (1993),
Kneza Mihaila 84,
Kragujevac, učenica 2.
razreda Prve
kragujevačke gimnazije*

*Ana Stojković (1992),
Marka Milanovića 27,
Velika Plana, učenica 3.
razreda Gimnazije u
Velikoj Plani*

stavova i ističe da oni istovremeno uključuju kognitivnu, emocionalnu i konativnu funkciju (Krech *et al.* 1972). Stavovi se formiraju u procesu socijalizacije, bilo u neposrednom kontaktu sa objektom stava, bilo posredno u interakciji sa socijalnom okolinom. Jednom formiran, stav postaje relativno stabilan i teško promenljiv (Supek 1968). Imajući u vidu da su stavovi dispozicije za pozitivno ili negativno ocenjivanje (objekata ili osoba) i da su ključni faktor u formiranju socijalnog ponašanja ljudi (Rot 2003), interesovanje za istraživanje stavova pored teorijske ima i značajnu praktičnu vrednost.

Negativna vrednovanja grupe ili pojedinca na temelju grupne pripadnosti definišu se kao predrasude (Crandall Eshleman i O'Brien 2002, prema Maričić 2009). Predrasude su prisutne čak i na najmlađim uzrastima. Koristeći implicitne tehnike, Baron i Banadžijeva pokazale su da su predrasude prisutne čak i kod dece od šest i deset godina (Baron i Banaji 2006). Etničke predrasude su najčešće istraživana vrsta predrasuda jer mogu značajno uticati na kvalitet interakcije sa pripadnicima manjina u različitim društvenim kontekstima. Ukoliko se na njih sistematski ne utiče tokom procesa socijalizacije, ove predrasude s godinama poprimaju sve jači intenzitet. Tako osobe u periodu kada počinju da traže potencijalne partnere retko u obzir uzimaju pripadnike marginalnih grupa (Maričić 2009).

Imajući u vidu da visok stepen socijalne distance predstavlja predispoziciju za diskriminatorno ponašanje, brojna istraživanja predrasuda uključivala su i ispitivanje socijalne distance prema različitim marginalnim grupama. Prema Bogardusu, socijalna distanca ukazuje na stepen razumevanja i osećanja koje osobe izražavaju jedna prema drugoj, pa na taj način opisuje prirodu njihove interakcije. Na taj način, merenje socijalne distance omogućava bolje razumevanje osećanja i odnosa prema pripadnicima marginalnih grupa (Hanak i Dragojević 2002).

U našem društvu široko su raširene predrasude prema gotovo svim marginalnim grupama (Mićević 2005). Ipak, tek nakon dugog perioda dominacije istraživanja etničkih predrasuda i etničkih distanci, u poslednjih desetak godina sve više pažnje se posvećuje i drugim diskriminisanim manjinama. Među njima su i osobe sa invaliditetom.

Invalidnost je nedeljiv skup fizičkih i socijalno-profesionalnih posledica izazvanih uzrocima koji mogu biti fizičke, psihičke i socijalne prirode (Zec 1980, prema Stošljević 1997). Postoji više podela invalidnosti u odnosu na to koji je organ ili funkcija oštećena:

- fizičko-senzorna invalidnost (obuhvata oštećenje vida, sluha, govora ili glasa),
- telesna invalidnost (obuhvata oštećenje lokomotornog aparata, centralnog i perifernog nervnog sistema, hronične bolesti, poremećaji psihomotorike),

- psihička invalidnost (obuhvata osobe sa poteškoćama u razvoju) (Zec 1980, prema Stošljević 1997).

Predrasude i stereotipi, neprihvatanje invalidnosti, kao i način na koji govorimo o invalidnosti, osnovne su socijalne barijere prema osobama sa invaliditetom (Dženefendić 2003). U našem društvu one su još uvek široko rasprostranjene, najčešće ispoljene u vidu ukorenjenih predrasuda. Duboko su ukorenjena sujeverja, kao i strah prema osobama sa invaliditetom koji predstavljaju prepreku za njihovu rehabilitaciju i integraciju u društvo (Nikolić 2003). Pored toga hendikepirana lica obično su predmet sažaljenja (Nikolić 2003).

Za proces socijalizacije osoba sa invaliditetom na našim prostorima interesuje se sve veći broj stručnjaka, pa se u poslednje vreme veliki broj istraživača bavio ispitivanjem stavova i socijalne distance prema ovoj grupi (Biro *et al.* 2002, prema Mihić i Mihić 2003). Istraživanja socijalne distance (Mihić i Lisul 2002, prema Mihić i Mihić 2003) pokazala su da čak i kod dece mlađih uzrasta (osnovnoškolski uzrast, pa čak i kod predškolaca) postoji tendencija da se neke marginalne grupe vide kao bliske, a neke kao daleke (Mićević 2005).

U istraživanju Hanakove i Dragojevićeve (2002) ispitani su stavovi mladih prema osobama sa invaliditetom. Utvrđeno je da iako su ispitanici želeli da iskažu tolerantne i socijalno poželjne stavove prema osobama sa invaliditetom, neki njihovi odgovori ukazivali su na distancu, netoleranciju i negativan odnos. Razlike u stavovima prema osobama sa invaliditetom u odnosu na pol ukazuju da su žene spremnije za kontakt. Njihovi stavovi su pozitivniji i više zasnovani na osećanjima.

Rezultati istraživanja stavova nastavnika redovnih osnovnih škola u Hrvatskoj pokazali su da među ovim nastavnicima postoje značajne razlike u percepciji dece sa različitim vrstama smetnji, po pitanju pohađanja redovnog nastavnog programa. Kao najmanje podobna za pohađanje redovnog programa ocenjivana su deca sa poteškoćama u razvoju i telesnim invaliditetom, mada su se negativni stavovi nastavnika više manifestovali prema samoj integraciji osoba sa telesnim invaliditetom, nego prema deci sa smetnjama u razvoju (Mejovšek i Stančić 1982).

Istraživanja stavova prema osobama sa invaliditetom s obzirom na uzrast ispitanika pokazala su da mnoga deca odrastaju s izrazitom odbojnošću prema bilo kom obliku invaliditeta. Zato ova deca tokom detinjstva, ali i kasnije u odrasloj dobi, imaju teškoće u interakciji sa osobama sa invaliditetom, kao i sa samom pojavom invalidnosti (Leutar i Štambuk 2005). Zahvaljujući razvijenim intelektualnim sposobnostima i snažnoj težnji za samostalnošću, adolescenti nastoje da preispitaju brojna sopstvena uverenja i stavove. Kao posledica ovog procesa, dolazi do menjanja postojećih stavova i izgradnje novih (Rot i Radonjić 2002).

Cilj našeg rada bio je ispitivanje stavova i socijalne distance adolescenata prema osobama sa invaliditetom, uzimajući u obzir specifičnosti razvojnog perioda u kojem se nalaze. Pored toga, socijalna distanca adolescenata prema osobama sa invaliditetom bila je upoređena sa socijalnom distancom prema dvema marginalnim grupama – Romima i raseljenim licima, kako bi se utvrdilo da li osobe koje imaju predrasude prema jednoj marginalnoj grupi, imaju sličan odnos i prema drugim sličnim grupama. Takođe, važno je bilo uporediti dobijene rezultate sa rezultatima iz istraživanja Leutara i Stamburka, kako bi se utvrdilo koji faktori najviše utiču na stvaranje socijalne distance. Dodatno, bilo je potrebno utvrditi da li postoji povezanost između socijalne distance prema marginalnim grupama i subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom. Budući da se socijalna distanca može smatrati ponašajnom manifestacijom stava, ovo pitanje je ne samo od teorijskog, već i od praktičnog značaja (Wark i Galliher 2007). Takođe je bilo interesantno utvrditi koja su sociodemografska obeležja najvažniji prediktori formiranja stavova prema osobama sa invaliditetom.

Hipoteze:

H1: Socijalna distanca prema Romima biće veća od distance prema osobama sa invaliditetom i raseljenim licima, jer je u ranijim istraživanjima pokazano da je stepen socijalne distance prema Romima uvek bio veći nego prema drugim marginalnim grupama (Miladinović 2008; Frančesko *et al.* 2005; Mićević 2005).

H2: Dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom će biti povezane sa socijalnom distancom na sledeći način: emocionalna dimenzija koreliraće negativno sa socijalnom distancom. Ovakva očekivanja mogu se objasniti pretpostavkom da ono što je najkarakterističnije za predrasude jeste upravo snažan emocionalni odnos prema pripadnicima marginalnih grupa. Pored toga, predrasude su teško promenljive i na njih je teško uticati strategijama koje se zasnivaju na kognitivnim elementima i informisanju (Mihić 2010).

H3: Uzimajući u obzir specifičnost perioda adolescencije, autori ovog rada smatraju da će postojati razlike u skorovima na skalama svih faktora komponenti stava kod srednjoškolaca u ovom istraživanju, u odnosu na studente i osnovce u ranijem istraživanju (Leutar i Štambuk 2005).

H4: Najvažniji prediktor u formiranju stavova prema osobama sa invaliditetom biće nelagoda u interakciji i tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom. Ovakva očekivanja mogu se objasniti prethodnim istraživanjima u kojima je dokazano da su emocije jedan od glavnih faktora u formiranju stavova (Lauber *et al.* 2004). Tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom podrazumeva i određeni stepen empatije, što će uticati na formiranje pozitivnijih stavova i odsustvo diskriminacije.

Materijal i metode

Uzorak

Uzorak je činilo 207 učenika i učenica srednjih škola sa teritorija Kragujevca i Velike Plane. U skladu sa postavljenim ciljevima istraživanja, ispitanici su bili uzrasta od 16 do 18 godina, pri čemu je 25% ispitanika sa sela i 75% iz grada. Od ukupnog broja ispitanika 75% bilo je u kontaktu sa osobama sa invaliditetom.

Instrumenti i postupak

Ispitivanje srednjoškolaca sprovedeno je grupno. Nakon prethodno dobijenih uputstava za rad, svaki ispitanik odgovarao je samostalno. Popunjavanje upitnika bilo je dobrovoljno i anonimno, bez vremenskog ograničenja.

1. Skale semantičkog diferencijala (Janković 2000)

U ovom istraživanju korišćen je instrument, preuzet od Jankovića (2000), a sastavljen je od 32 para opozitnih prideva iskazanih u formi semantičkog diferencijala (prilog 1). Zadatak ispitanika bio je da izraze u kom stepenu jedan od polova prideva bolje opisuje pripadnike određene marginalne grupe, u našem slučaju osobe sa invaliditetom. Na sedmostepenoj skali ocena -3 predstavlja najnegativniji, a 3 najpozitivniji stav prema osobama sa invaliditetom. Kada je reč o pridevu koji procenjuju, ocena 0 označava neutralan doživljaj predstavljene marginalne grupe od strane ispitanika. Na osnovu analize glavnih komponenti, kao i u prethodnim istraživanjima (Janković 2000), utvrđeno je postojanje trofaktorke strukture konotativnog značenja ocenjivane grupe. Afektivna (emocionalna) dimenzija subjektivnog doživljaja odnosi se na pozitivan ili negativan emocionalni doživljaj objekta stava, pri čemu emocionalna zasićenost daje stavu naglašenu snagu i stabilnost (skale: prijatno, poželjno, dobro, drago itd.). Konativna (motivaciona) dimenzija subjektivnog doživljaja odnosi se na namere i spremnost na akciju prema objektu stava, bilo da ga podrži, pomogne ili zaštiti ili da ga izbegava, onemogućiti ili napadne (skale: upečatljivo, inspirativno, motivišuće, veliko itd.). Kognitivna dimenzija subjektivnog doživljaja odnosi se na objektivna znanja ili subjektivna uverenja o objektu stava (skale: razumljivo, objašnjivo, logično, jasno itd.). Pošto je stav na ovaj način raščlanjen na tri faktora, moguće je utvrditi koji je od ovih faktora najbolji prediktor socijalne distance prema osobama sa invaliditetom.

2. Upitnik o stavovima prema osobama sa invaliditetom

Drugi instrument korišćen u ovom istraživanju preuzet je od Leutar i Štambuk (2005) koje su ispitivale stavove studenata i učenika 8. razreda osnovnih škola prema osobama sa invaliditetom. U upitniku koji su ove autorke konstruisale za potrebe svog istraživanja zadatak ispitanika je da izrazi stepen slaganja ili neslaganja sa tvrdnjama na petostepenoj skali Likertovog tipa. Značenje brojeva na skali je sledeće:

- 1 – u potpunosti se ne slažem
- 2 – donekle se ne slažem
- 3 – ne znam
- 4 – donekle se slažem
- 5 – u potpunosti se slažem

Pomoću tog upitnika interpretirane su tri komponente stava: dve kognitivne i jedna afektivna.

1) kognitivna komponenta: devijantno sagledavanje osoba sa invaliditetom

Ovaj faktor upućuje na stavove ispitanika da se osoba sa invaliditetom ne može uklopiti u socijalnu sredinu. Obuhvatao je sledeće tvrdnje: nisu sposobne donositi moralne odluke; trebalo bi sprečiti da imaju decu; mogu obavljati jednostavan i jednoličan posao; iste su kao i drugi ljudi; najbolje bi bilo da žive i rade u odvojenim zajednicama; od njih ne treba previše očekivati; u mnogo čemu su poput dece; sažaljevaju same sebe; preterano su zabrinute; nemoguće je da žive normalnim životom; najviše vremena posvećuju same sebi; lakše se uznemire od drugih ljudi; ne mogu imati normalan društveni život; nisu tako dobre kao i drugi ljudi; često su mrzovoljne.

2) kognitivna komponenta: tragično sagledavanje osoba s invaliditetom

Ovaj faktor odnosi se na to u kojoj meri socijalna sredina tragično doživljava osobe sa invaliditetom. Obuhvatao je sledeće tvrdnje: nešto treba učiniti kako bi se ljudi sa invaliditetom više uključili u društvo; deca sa razvojnim teškoćama trebala bi pohađati iste škole kao i ostala deca; teže je ophoditi se sa osobama s intelektualnim nego sa motoričkim teškoćama; ljudi sa intelektualnim teškoćama trebali bi biti izdvojeni iz zajednice; više bi se novca trebalo trošiti na uklanjanje fizičkih prepreka koje komplikuju život osobama sa invaliditetom; rastužim se kada vidim decu sa teškoćama u razvoju; ljudi sa invaliditetom manje su produktivni na radnom mestu.

3) afektivna komponenta: nelagoda u interakciji

Ovaj faktor pokazuje u kojoj meri je ispitanicima nelagodno u društvu osoba sa invaliditetom i koliko se snalaze pri stupanju u odnose sa njima. Obuhvatao je sledeće tvrdnje: osećam se neugodno jer ne znam kako mogu da im pomognem; ne mogu a da ne gledam u njih; osećam se neugodno i teško mi je da se opustim; bojim se da pogledam tim osobama

pravo u oči; nastojim da imam što kraće kontakte s osobama sa invaliditetom i što pre ih završim.

3. Skala socijalne distance prema osobama sa invaliditetom

Skala socijalne distance prema osobama sa invaliditetom konstruisana po uzoru na Bogardusovu skalu predstavlja treći instrument koji je korišćen u ovom istraživanju. Zadatak ispitanika bio je da iskaže da li jeste ili nije spreman da stupi u različite vrste odnosa sa pripadnicima tri marginalne grupe (raseljena lica, osobe sa invaliditetom, Romi). Ispitanik bi zaključio DA ukoliko je spreman da prihvati određeni odnos, a NE ukoliko nije spreman da to učini. Sedam tvrdnji na koje su ispitanici davali svoje odgovore dobijene su pilot istraživanjem. Ispitanici su nabrajali odnose koje ostvaruju sa osobama iz okoline, a zatim ih redali počevši od najprisnijeg ka manje prisnim odnosima. U skladu sa rezultatima pilot istraživanja, odnosi na skali socijalne distance, poređani su od najmanjeg do najvećeg stepena bliskosti: „da živimo u istoj zgradi/ulici/naselju”; „da smo u istom odeljenju”; „da treniramo zajedno”; „da izlazimo zajedno (noćni izlazak)”; „da budemo prijatelji”; „da budemo u ljubavnoj vezi”; „da stupimo u seksualni odnos”.

U anketu su uvrštena i pitanja o sociodemografskim karakteristikama ispitanika, kao što su pol, uzrast i mesto stanovanja ispitanika. Takođe, ispitanici su odgovarali na pitanja u vezi sa kontaktima sa osobama sa invaliditetom i njihovom učestalošću.

Rezultati

Rezultati ukazuju da je najveća socijalna distanca prisutna prema Romima (3.75), nešto manja prema osobama sa invaliditetom (3.26), a najmanja prema raseljenim licima (0.90) (tabela 1). Viši skor na skali socijalne distance označava izraženiju socijalnu distancu.

T-testom utvrđene su statistički značajne razlike između socijalnih distanci za svaku od navedenih marginalnih grupa po parovima ($p < 0.01$) (tabela 2).

Tabela 1. Socijalna distanca prema osobama sa invaliditetom, Romima i raseljenim licima

Kategorija	Aritmetička sredina socijalne distance	Standardna greška
Raseljena lica	0.90	0.01
Osobe sa invaliditetom	3.26	0.12
Romi	3.75	0.14

Tabela 2. Razlike između socijalnih distanci (SD) prema marginalnim grupama

	AS	St. dev.	t	Df	Sig.
SD raseljena lica – SD osobe sa invaliditetom	2.36	1.84	18.42	204	0.00**
SD raseljena lica – SD Romi	2.85	2.13	19.16	204	0.00**
SD osobe sa invaliditetom – SD Romi	0.49	1.97	3.54	204	0.00**

AS – aritmetička sredina, Df – broj stepeni slobode, Sig. – značajnost razlike: ** p < 0.01

Utvrđeno je da socijalna distanca prema osobama sa invaliditetom najviše korelira sa socijalnom distancom prema Romima (0.46) (p < 0.01). U manjoj meri koreliraju i socijalna distanca prema raseljenim licima i osobama sa invaliditetom (0.31), a najmanja korelacija dobijena je između socijalne distance prema Romima i raseljenim licima (0.30) (tabela 3).

Tabela 3. Korelacija socijalnih distanci (SD) između parova marginalnih grupa

	AS	St. dev.	t	Korelacija	Sig.
SD raseljena lica i SD osobe sa invaliditetom	-2.36	1.84	-18.42	0.303	0.00**
SD raseljena lica i SD Romi	-2.85	2.13	-19.16	0.302	0.00**
SD osobe sa invaliditetom i SD Romi	-0.488	1.97	-3.56	0.463	0.00**

AS – aritmetička sredina, Df – broj stepeni slobode, Sig. – značajnost razlike: * p < 0.05, ** p < 0.01

Analizom skale semantičkog diferencijala potvrđena je njena faktorska struktura. Utvrđeno je postojanje tri dimenzije subjektivnog doživljaja: kognitivna, konativna i emocionalna. Sve tri dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom koreliraju sa socijalnom distancom prema istim (p < 0.05) (tabela 4), pri čemu emocionalna dimenzija najviše korelira sa socijalnom distancom (-0.39), dok konativna dimenzija više korelira sa socijalnom distancom prema osobama sa invaliditetom (-0.35), nego kognitivna (-0.22). Interesantan je podatak da sve dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom koreliraju sa socijalnom distancom prema Romima (p < 0.05).

Tabela 4. Korelacija dimenzija subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom sa socijalnom distancom (SD) prema trima marginalnim grupama

	SD prema raseljenim licima	SD prema osobama sa invaliditetom	SD prema Romima
Emocionalna dimenzija subjektivnog doživljaja	0.004	-0.39**	-0.22**
Kognitivna dimenzija subjektivnog doživljaja	-0.09	-0.22**	-0.16*
Konativna dimenzija subjektivnog doživljaja	-0.14*	-0.34**	-0.27**

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

U tabeli 5 prikazana je korelacija između faktora kognitivne komponente stava (tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom), faktora afektivne komponente stava (nelagoda u interakciji), implikacija devijantnih karakteristika i sagledavanje osoba sa invaliditetom, sa jedne strane, i socijalne distance prema njima sa druge strane ($p < 0.05$). Utvrđeno je da što je veći skor na faktoru kognitivne komponente stava (tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom) to je socijalna distanca prema njima manja (-0.33), dok veća nelagodnost u interakciji utiče na veću socijalnu distancu (0.37). Takođe, posmatranje osoba sa invaliditetom kao devijantnih utiče na veću socijalnu distancu (0.41). Faktorskom analizom dobijen je faktor nazvan projekcija selfa, s obzirom da ukazuje kako osobe sa invaliditetom doživljavaju sebe (obuhvatao je tvrdnje: osobe sa invaliditetom su preterano zabrinute, sažaljevaju same sebe, najviše vremena posvećuju same sebi, često su mrzovoljne).

Poređenjem skorova za faktore tragičnog sagledavanja osoba sa invaliditetom, nelagode u interakciji i devijantnog sagledavanja, sa nalazima za studente i osnovce dobijena je mogućnost uočavanja sličnosti i razlika u stavovima ispitanika u ova dva istraživanja, jer je t-testom utvrđena statistička značajnost svih razlika. Posmatrajući faktor tragičnog sagledavanja osoba sa invaliditetom, skor srednjoškolaca u ovom istraživanju (30.16) veći je od skora studenata (23.2) i osnovaca (28.35) iz istraživanja Leutar i Štambuka (2005). Slični nalazi dobijeni su u vezi sa faktorom nelagode u interakciji kod srednjoškolaca (18.366) i studenata (13.28), odnosno osnovaca (15.37) (*ibid.*). Nešto drugačiji nalazi dobijeni su kod faktora devijantnog sagledavanja osoba sa invaliditetom, gde je skor kod srednjoškolaca (22.02) veći od skora kod studenata (19.30), ali manji od skora kod osnovaca (25.09).

Tabela 5. Korelacija doživljaja i stavova sa socijalnom distancom (SD) prema trima marginalnim grupama

	SD raseljena lica	SD osobe sa invaliditetom	SD Romi
tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom	-.24**	-.33**	-.36**
nelagoda u interakciji	.03	.37**	.21**
devijantno sagledavanje osoba sa invaliditetom	.03	.41**	.27**
projekcija selfa	.13	.12	.15*

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Regresionom analizom dobijeno je da od tri pomenute dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom socijalnu distancu najbolje objašnjava emotivna komponenta. Sve tri dimenzije objašnjavaju 18% ukupne varijanse, dok komponente stava objašnjavaju dodatnih 11% više od dimenzija semantičkog diferencijala (tabela 6).

Tabela 6. Regresiona analiza prediktora socijalne distance

Model	R	R ²	Change Statistics				
			R ² Change	F Change	df1	df2	Sign.
1	.43	.18	.18	15.11	3	200	.00
2	.54	.29	.11	6.15	5	195	.00

U tabeli 7 prikazani su prediktori socijalne distance prema osobama sa invaliditetom za svaku od dimenzija subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom i njihova značajnost. Najuspešniji prediktor je emocionalna dimenzija sa $\beta = 0.29$, zatim konativna $\beta = 0.18$, dok kognitivna dimenzija nije statistički značajan prediktor. Pored dimenzija subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom, dat je prikaz najboljih prediktora socijalne distance. Utvrđeno je da su varijable iz ovog istraživanja koje najbolje predviđaju socijalnu distancu devijantno sagledavanje osoba sa invaliditetom ($\beta = 0.16$) i emocionalna dimenzija ($\beta = 0.16$) subjektivnog doživljaja. Takođe je dobijeno da su faktori tragičnog sagledavanja osoba sa invaliditetom ($\beta = 0.15$) i nelagoda u interakciji ($\beta = 0.15$) važni prediktori socijalne distance prema osobama sa invaliditetom. Nisu dobijene statistički značajne razlike u stavovima mladih s obzirom na pol, uzrast ispitanika, kao ni na mesto stanovanja i poznanstvo osoba sa invaliditetom.

Tabela 7. Prikaz prediktora socijalne distance prema osobama sa invaliditetom

	Nestandardizovani koeficijenti		Standardizovani koeficijenti β	t	p
	B	St. greška			
Model 1					
(Konstanta)	6.90	.73		9.45	.00
Emotivna dimenzija subjektivnog doživljaja	-.44	.11	-.29	-3.94	.00**
Kognitivna dimenzija subjektivnog doživljaja	-.07	.16	-.03	-.44	.66
Konativna dimenzija subjektivnog doživljaja	-.37	.17	-.18	-2.22	.03*
Model 2					
(Konstanta)	5.19	1.34		3.87	.00
Emotivna dimenzija subjektivnog doživljaja	-.24	.11	-.16	-2.07	.04*
Kognitivna dimenzija subjektivnog doživljaja	.10	.16	.05	.63	.53
Konativna dimenzija subjektivnog doživljaja	-.28	.16	-.14	-1.78	.08
Tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom	-.37	.17	-.15	-2.26	.02*
Nelagoda u interakciji	.26	.13	.15	1.99	.05*
Devijantno sagledavanje osoba sa invaliditetom	.37	.18	.16	2.06	.04*
Projekcija selfa	-0.05	0.14	-0.02	-0.38	0.70

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

Diskusija

Nalaz da prema osobama sa invaliditetom postoji veća socijalna distanca nego u odnosu na raseljena lica (tabela 1) u skladu je sa istraživanjem Nikolićeve (2003) kojim je utvrđeno da su u našem društvu još uvek široko rasprostranjene kulturne barijere prema osobama sa invaliditetom. One su najčešće ispoljene u vidu predrasuda, pa su hendikepirana lica obično predmet diskriminacije. U njenom istraživanju pronađeno je i prisustvo straha prema osobama sa invaliditetom.

Visina korelacije socijalne distance prema osobama sa invaliditetom sa socijalnom distancom prema Romima ukazuje da postoji tendencija da osobe

koje pokazuju visok stepen socijalne distance prema jednoj marginalnoj grupi, imaju sličan odnos i ka drugim marginalnim grupama (Deal 2003).

Ispitivanjem stavova prema osobama sa invaliditetom potvrđeno je postojanje tri dimenzije subjektivnog doživljaja ovih osoba: kognitivna, konativna i emocionalna (Janković 2000) koje su statistički značajno povezane sa socijalnom distancom prema osobama sa invaliditetom (tabela 4). Ovaj nalaz je u skladu sa rezultatima istraživanja Laubera i saradnika (2004) koji su se bavili ispitivanjem faktora koji utiču na formiranje socijalne distance. Socijalna distanca je složen koncept na koji između ostalih utiče i ispitanikov opšti stav prema osobama sa invaliditetom (Lauber *et al.* 2004). Nalaz da emocionalna dimenzija visoko korelira sa socijalnom distancom može se objasniti Lauberovim nalazima. On je pokazao da su emocije koje se javljaju prilikom kontakta sa osobama sa invaliditetom jedan od četiri najvažnija prediktora socijalne distance (Lauber *et al.* 2004).

Određene tvrdnje iz upitnika, koje se odnose na tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom, nelagodu u interakciji, devijantno sagledavanje osoba sa invaliditetom i projekciju selfa, pokazuju kako komponente stava prema osobama sa invaliditetom utiču na socijalnu distancu prema njima. Što je veći skor na skali koja meri kognitivnu komponentu stava (tragično sagledavanje osoba sa invaliditetom), to je socijalna distanca manja. To znači da ukoliko mladi tragično posmatraju osobe sa invaliditetom, to će osećaj sažaljenja prema njima biti izraženiji. Takođe, veća nelagodnost u interakciji i posmatranje osoba sa invaliditetom kao devijantnih utiču na veću socijalnu distancu i želju za što kraćim kontaktom.

U poređenju sa nalazima istraživanja Leutarove u kome su uzorak činili srednjoškolci i osnovci, srednjoškolci osećaju veću nelagodu u interakciji sa osobama sa invaliditetom u odnosu na studente i osnovce. Takođe, srednjoškolci tragičnije sagledavaju osobe sa invaliditetom od studenata. Ovakvi nalazi mogu se objasniti pretpostavkom da je period adolescencije (naročito od 14 do 18 godina) najspecifičniji razvojni period (Rot 2003), u kome srednjoškolci imaju manje iskustva u interakciji sa osobama sa invaliditetom od studenata, pa se zato nelagodnije osećaju u njihovom prisustvu i tragičnije ih sagledavaju. Sličan nalaz dobijen je u pogledu devijantnog sagledavanja osoba sa invaliditetom koji je pokazao da su srednjoškolci više skloni da osobe sa invaliditetom posmatraju kao devijantne nego studenti, ali u manjoj meri od osnovaca (Leutar i Štambuk 2005).

Utvrđeno je da tri dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom (afektivna, kognitivna i konativna) objašnjavaju 18% varijanse, što pokazuje da preko 80% varijanse objašnjavaju varijable koje nisu unete u model. Prema istraživanju Banovca (2006, prema Mihić 2010),

prediktori socijalne distance mogu biti mesto življenja i pripadnost određenoj religiji. Nalaz da se kao jedan od najboljih prediktora socijalne distance prema osobama sa invaliditetom pokazao faktor posmatranja osoba sa invaliditetom kao devijantnih, može se objasniti pretpostavkom da razlog leži u tome da adolescenti u tom periodu, prema Furlanu, više pažnje obraćaju na spolja vidljive karakteristike i na njih intenzivnije reaguju (Furlan 1983). Takođe, u istraživanju Mićevićeve, adolescenti osobe sa invaliditetom opisuju kao nesposobne, izolovane, zahtevne, zavidne, a najviše im smeta njihov hendikep (Mićević 2005). Istraživanje Mihića (2010), koji je utvrdio da su emocije najbolji prediktor socijalne distance prema marginalnoj grupi, u skladu je sa nalazima našeg istraživanja. Stoga se rezultati našeg istraživanja mogu smatrati još jednom potvrdom značaja emocionalne dimenzije u formiranju odnosa i interakciji sa pripadnicima marginalnih grupa.

Rezultati da ni pol, ni uzrast ispitanika, kao ni mesto stanovanja i poznanstvo osoba sa invaliditetom nemaju uticaja na stavove mladih prema osobama sa invaliditetom donekle su neočekivani, s obzirom da su neka ranija istraživanja (Yuker 1994) pokazala da su sociodemografska obeležja povezana sa stavovima prema osobama s invaliditetom. Međutim, Clorckers (1979; 2001, prema Hižman *et al.* 2008) ukazuje na slabu povezanost socioekonomskih i demografskih karakteristika sa stavovima (s izuzetkom uzrasta i pola). On tvrdi da žene u većini slučajeva pokazuju pozitivniji stav prema osobama s invaliditetom nego muškarci.

Zaključak

U okviru ovog istraživanja koje se bavilo ispitivanjem stavova i socijalne distance adolescenata prema osobama sa invaliditetom, utvrđeno je da adolescenti uzrasta od 15 do 18 godina pokazuju visok stepen socijalne distance prema osobama sa invaliditetom. Ova mera najviše je povezana sa socijalnom distancom prema Romima, a visina korelacije ukazuje na verovatnoću da će mladi, ukoliko imaju socijalnu distancu prema jednoj, imati sličan odnos i prema drugoj marginalnoj grupi (Deal 2003).

Sve tri dimenzije subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom (kognitivna, konativna i emocionalna) (Janković 2000) statistički su značajno povezane sa socijalnom distancom prema ovoj marginalnoj grupi, pri čemu je emocionalni aspekt subjektivnog doživljaja osoba sa invaliditetom jedan od najvažnijih prediktora socijalne distance. Takođe, kao najznačajniji prediktori socijalne distance pokazali su se faktori posmatranja osoba sa invaliditetom kao devijantnih, tragičnog sagledavanja ovih osoba i nelagode u interakciji. Tri dimenzije subjektivnog doživljaja u prvom koraku objašnjavaju 18% varijanse, dok komponente stava objašnjavaju dodatnih 11% više od dimenzija semantičkog diferencijala.

Rezultati su pokazali da što tragičnije adolescenti posmatraju osobe sa invaliditetom, to je socijalna distanca prema njima manja, dok veća nelagodnost u interakciji i posmatranje osoba sa invaliditetom kao devijantnih utiču na veću socijalnu distancu i želju za što kraćim kontaktom. Utvrđeno da nema razlike u stavovima mladih prema osobama sa invaliditetom u odnosu na pol, uzrast ispitanika, kao i mesto stanovanja i poznavanje sa osobama sa invaliditetom.

U cilju efikasnog sistematskog rada na menjanju negativnih stavova prema osobama sa invaliditetom, bilo bi korisno u narednim istraživanjima stavova uključiti mlađe uzraste (deca do 7 godina), da bi se ispitalo kako oni doživljavaju ovu marginalnu grupu. Na taj način bi se moglo utvrditi da li postoje sličnosti i razlike između stavova adolescenata, studenata, osnovaca i dece uzrasta do 7 godina.

Literatura

- Baron A. S., Banaji M. R. 2006. The development of implicit attitudes. *Psychological Science*, **17**: 53.
- Deal M., 2003. Disabled people's attitudes toward other impairment groups: a hierarchy of impairments. *Dysability & Society*, **18**: 897.
- Dženefendić A. 2003. Uklanjanje socijalnih barijera u oblasti invalidnosti. U *Prava osoba sa invaliditetom* (ur. J. Trkulja). Beograd: CUPS, str. 141-154.
- Frančesko M., Mihić V., Kajon J. 2005. Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih škola. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad
- Furlan I. 1983. *Čovjekov psihički razvoj*. Zagreb: Školska knjiga
- Hanak N., Dragojević N. 2002. *Socijalni stavovi prema osobama ometenim u razvoju*. Beograd: Defektološki fakultet
- Havelka N., Kuzmanović B., Popadić D. 1998. *Metode i tehnike sociopsiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije
- Hižman N., Leutar Z., Kancijan S. 2008. Stavovi građana prema osobama s invaliditetom. *Soc. ekol. Zagreb*, **17**: 71.
- Janković D. 2000. Konotativni aspekt značenja: Konstrukcija konotativnog diferencijala. *Psihologija*, **33**: 221.
- Krech D., Crutchfield R, i Ballachey E. L. 1972. *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije
- Kuzmanović B., Vasović M. 1995. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Lauber C., Nordt C.D., Falcato L., Wulf R. 2004. Factors Influencing Social Distance Toward People with Mental Illness. *Human Sciences Press Journal*, **40**: 3.
- Leutar Z., Štambuk A. 2005. *Stavovi mladih prema osobama s tjelesnim invaliditetom*. Zagreb: Studijski centar socijalnog rada

- Maričić J. 2009. Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi. *Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Psihologijske teme*, **18**: 137.
- Mejovšek, Stančić, V. 1982. Struktura stavova nastavnika redovnih osnovnih škola prema odgojno-obrazovnoj integraciji djece sa smetnjama u razvoju. *Defektologija (Zagreb)*, **18**: 39.
- Mičević J. 2005. Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, **38**: 167-179.
- Mihić V. 2010. Korelati i determinante etničkih predrasuda, polnih predrasuda i predrasuda prema starima kod stanovnika Vojvodine. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Dr Zorana Dinkića 2, Novi Sad
- Mihić V., Mihić I., 2003. Poznajem, prihvatam, poštujem: istraživanje etnicke distance kod dece i njihovih roditelja. *Psihologija*, **2**: 167.
- Miladinović S., 2008. Etnička i socijalna distanca prema Romima. *Sociološki pregled*, **42** (4): 17.
- Nikolić B. 2003. Prikrivena diskriminacija na osnovu invalidnosti u Srbiji. U *Prava osoba sa invaliditetom* (ur. J. Trkulja). Beograd: CUPS, str. 137-142.
- Nisbett R. E., Wilson, T. D. 1977. Telling more than we know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, **84**: 231.
- Pejović-Milovančević M. 2007. Stavovi specijalizirane medicine i psihijatrije prema mentalnim poremećajima. *Medicinski pregled*, **60**: 382.
- Rot N. 2003. *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Rot N., Radonjić S. 2002. *Psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Stošljević L., Rapačić D., Stošljević M., Nikolić S. 1997. *Somatopedija*. Beograd: Naučna knjiga
- Supek R. 1968. *Ispitivanje javnog mijenja*. Zagreb: Naprijed
- Wark C. and Gallihier J. F. 2007. Emory Bogardus and the origins of the social distance scale. *The American Sociologist*, **38**: 383.
- Yuker H. E. 1994. Variables that influence attitudes toward people with disabilities: Conclusions from the data. *Journal of Social Behavior & Personality*, Vol 9(5), 1994, 3-22.

Tijana Šušteršič and Ana Stojković

Examining the Attitudes and Social Distance of Adolescents toward Disabled People

The discrimination of marginal groups affects their members self-esteem and causes their withdrawal from interacting with their social environment. Previous studies showed that attitudes and the level of social distance are important determinants of social behavior. The aim of this re-

search was to examine the attitudes and social distance of adolescents toward disabled people. This study included 207 high school students from Kragujevac and Velika Plana, both sexes, aged from 15 to 18 years. Our research showed that there is the high level of social distance toward disabled people. The social distance toward disabled people highly correlated with the social distance toward the Roma people. This correlation indicates the possibility that young people with social distance toward one marginal group are more likely to have a similar attitude toward other marginal groups. All three dimensions of subjective perception of disabled people correlated with social distance toward disabled people, but the highest correlation was found between the emotional dimension and social distance. Other factors related to the emotional dimension also explained a significant part of the variation of social distance. If the scores on the "tragic perception of disabled people" factor are higher, the social distance toward disabled people is lower. Also, the more the young people feel uneasy during interactions with disabled people and the more they perceive disability as deviant, they will tend to have higher levels of social distance toward disabled people. In comparison with the results of research by Leutar and Štamburk (2005), it is found that pupils in high school feel more unease during interactions with the disabled people and tend to perceive them more tragically than students and primary school pupils. In this research, the best determinant of social distance was found to be the factor of seeing disabled people as deviant. The surprising finding was that socio-demographic variables (gender, age, place of residence) and frequency of contact, did not influence the attitudes and social distance toward disabled people. For further research and better defining of the problem of attitudes and prejudice toward disabled people, it could be useful to include even younger children in the research.

Prilozi

1. Parovi opozitnih prideva na skali semantičkog diferencijala

neprijatno – prijatno	uznemirujuće – opuštajuće
nepoznato – poznato	bezizražajno – izražajno
nezanimljivo – zanimljivo	loše – dobro
mrsko – drago	neobjašnjivo – objašnjivo
neinspirativno – inspirativno	slabo – jako
nerazumljivo – razumljivo	neomiljeno – omiljeno
negativno – pozitivno	neodređeno – određeno
nelogično – logično	odbojno – privlačno
nepoželjno – poželjno	nejasno – jasno
neupečatljivo – upečatljivo	malo – veliko
nepodsticajno – podsticajno	nemotivišuće – motivišuće
konkretno – apstraktno	neopisivo – opisivo
nevoljeno – voljeno	pasivno – aktivno
nebitno – bitno	nesređeno – sređeno
besmisleno – smisleno	neželjeno – željeno
podređeno – nadređeno	nestvarno – stvarno

2. Skala socijalne distance

	Raseljena lica	Osobe sa invaliditetom	Romi
da živimo u istoj zgradi/ulici/naselju	DA NE	DA NE	DA NE
da smo u istom odeljenju	DA NE	DA NE	DA NE
da treniramo zajedno	DA NE	DA NE	DA NE
da izlazimo zajedno (noćni izlazak)	DA NE	DA NE	DA NE
da budemo prijatelji	DA NE	DA NE	DA NE
da budemo u ljubavnoj vezi	DA NE	DA NE	DA NE
da stupimo u seksualni odnos	DA NE	DA NE	DA NE

